

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Ο ρυθμός ήταν για τους αρχαίους μάλλον ή εσωτερική συμμετρία παρά το τυπικό χώρισμα του μέτρου. Γιατί η μελωδία τους δέ μπορούσε να ξεφύρουε σχεδόν τίποτα. "Αν είχε έλευθερία, αν ανέποκατέβαιναν απεριόριστα οι φθόγγοι, τί ποικιλίες είχαν είναι άνεξακρίβωτα. Για την αρμονία μπορούμε να ποιμε σχεδόν θετικά πως αυτό που έννοουμε έμεις σήμερα αρμονία, τούς ήταν άγνωστο. Δηλ. το συνταίριασμα διαφόρων φθόγγων, δέν τό είχαν άνακαλόψει. Οι χορωδίες τους είχαν τή φυσική πρωτόγνη αρμονία, δηλ. τή διαφορά τού ύψους τών διαφόρων φωνών, τών άνδρικών, τών γυναικείων, τών παιδικών. Μ' αυτές τις ελάχιστες θετικές γνώσεις που έχουμε για τή μουσική τών αρχαίων Έλλήνων δέ μπορούμε να ίσχυρισθούμε βέβαια πως προγαρήσαμε πολύ ο' αυτό τό έβαφος. "Ονόματα διαφόρων όργάνων, ύποβλητικά στήν αρμονική όμορφία τους, μά ίσοανούγουν τόν όρίζοντα. Φόρμιγγ, λύρα, κιθάρα, μάγαδισ, βάρβιτος, αούλος, σάλπιγγ, κέρας, σόριγγ. Κί' ο' αυμάσιες παραστάσεις σ' αρχαία άγγεϊα όπου παρθένες μέ λώρες φθόγοι μέ αούλους, φαυνοι μέ σόριγγες, μάς μαγεύουσι μέ τήν όμορφία τής κίνησης και τού ρυθμού. Μ' δλ' αυτά όμως, τό μουσικό τής αρχαίας ελληνικής μουσικής κινείται ζηλόφθονα. Δέ μπορούμε να έχουμε μία ιδέα πως άντιλαλοσαν οι σκοποί που ύψωναν τις ψυχές στα Αισχύλου δράματα, που φέρναν τά δάκρυα στα μάτια τών "Αθηναίων στα έργα τού Εύριπίδου ή που μάγευαν τις καρδιές στις παρθενικές χορωδίες τού "Αλκμάνος.

Για τήν ιστορική εξέλιξη όμως τής αρχαίας ελληνικής μουσικής, γνωρίζουμε άρκετά.

Οι πρόγονοί μας έπίτευξαν πως ο "Απόλλων, ο θεός τής όμορφιάς και τού φωτός, φανέρωσε τή μουσική στους ανθρώπους. Αυτός, μέ τις έννάε Μούσες, ρυθμίζει τήν αρμονία τού σύμπαντος. "Η μουσική που ζητεί είναι σοβαρά, μετρημένη, και τό όργανο που προτιμάει, κί' αυτός, κί' ο' μεγάλος εκπρόσωπος του, ο "Όρφος, είναι ή λύρα.

"Αντίθετα μ' αυτούς, ο Διόνυσος έπίζητεί τό άχαλινότα πάθος, που συγκλονίζει τό σώμα και τήν ψυχή. "Ο "Απολλωνισμός κί' ο' Διονυσιασμός ήταν δύο αντίμαχόμενα ρεύματα χρόνια δλόκληρα στήν αρχαιότητα. Στους Δελφούς και στή Σπάρτη ύπερσχευε ο "Απόλλων και τή λύρα και τήν κιθάρα, "Αλλά ο' αολικοί λαοί είχαν φανερή προτίμηση για τόν αούλό και τό δυναστικό πάθος. Σιγά-σιγά έγινε ή άναπόφευκτη υποχώρησης και τών δύο, και τότε έρχισε να δημιουργείται ή μουσική σάν ξεχωριστή τέχνη. Δηλ., ένώ ή κιθάρα κί' ο' αούλος χηροψιμεαν μόνον για συνοδεία τραγουδιού ως τότε, άρχισαν να έχουν αξιόσιμα αυτότελα όργάνων. "Απόδειξη ότι έδώθησαν άκόμα τά όνόματα τών βιρτουόζων τής εποχής. "Ο "Όλμππος, ο δισάπημος αλλητής κί' ο' Τέρπανθρος ο' κιθαριστής. Πάντως, στήν ένθεση τού ελληνικού πνεύματος βρισκόμασ τή μουσική άδιάρρηκτα έννομένη μέ τό λόγο.

"Αρχίζοντας από τά λαϊκά τραγούδια που τραγουδούσαν ο' "Όμηρος κί' ο' άλλοι ραφωδοί, ή μουσική

έφθασε στο κορυφώμα της στο άττικό δράμα. Στα δράματα τού Αισχύλου οι τρεις τέχνες, χορός, μουσική και ποίηση, είναι άναπόσπαστα δέμενες. "Ακόμα τελειότερο άρμονικό συνταίριασμα τών τριών τεχνών έχουμε στα δράματα τού Σοφοκλέους.

"Αλλά ήταν φυσικό ή άρμονική ίσορροπία να μη βαστάζει αιώνια. "Ηταν νοητή όσο κάθε μία από αυτές τις τέχνες διατηρείτο μακριά από φιλοδοξίες, ίκανοποιημένη σ' ένα ρόλο σχετικά ταπεινό. "Από τή στιγμή όμως που άρχισε ή μουσική να γίνεται πού πολύπλοκη, ή ίσορροπία αυτή έρχισε να χάνεται. Μέ τόν Εύριπίδη έχουμε κίολας τήν άρχή τού κρεμίσματος αυτού τού ιδανικού καλλιτεχνήματός που βασίζεται στις τρεις τέχνες. Οι ήθοιοι τραγουδούν άριες σάλο, τόσο δύσκολες στόν ήχο, που δέν έπαρκει πιά ο' ίδιος ποιητής για όλα. "Ενώ λοιπόν ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής, και οι σύγχρονοί τους έγραφαν οι ίδιοι και τή μουσική και τήν ποίηση, ο Εύριπίδης ανάθετε σε άλλους να τονίζουν τούς στίχους του. "Από εκεί, έως τό βιρτουοζισμό, είναι πιά ένα βήμα.

Οι "Ελληνες, αιώνας δλόκληρους δέν είχαν γνωρίσει τό βιρτουοζισμό. Οι μουσικοί τους, ύπηρετώντας τήν τέχνη, ύπηρετούσαν μαζί όλες τις μορφές, άρα έλάτρευαν τήν "Ιδέα, τήν ποίηση γενικά, σε όλες τις τις μορφές. Και θέτοντας βάσι τής παιδείας τών νέων και τή μουσική μόρφωση, δέν έννοούσαν βέβαια ναχούν οι νέοι βιρτουοζική έπίδοση σ' ένα όργανο. "Ενόμιζαν πως μέ τήν αρμονία τού σώματος και τής ψυχής, έπρεπε τά παιδιά να γυμνάζονται στή μουσική, σ' ένα όργανο, ή στο τραγούδι, να μούδινα στα μουσικά τού μέτρου, τού ρυθμού, και να ρυθμίζουν άρμονικά τις κινήσεις του σώματος. Δηλ. τίποτε λιγότερο, τίποτε περισσότερο άμ' ότι διδάσκει ή σημερινή ρυθμική γυμναστική...

Μέ τήν παρακμή τής "Ελλάδος προαχρεί ο' βιρτουοζισμός. Στους Μακεδονικούς χρόνους, άρχίζει ή μανία τού δγκου. "Ορχήστρες μέ 600 όργανα, όλα στόν ίδιο βεβία τόνο, γιατί δέν όπρηξε αρμονία, ήταν σπουδαία άπόλασις για τούς ανθρώπους τής παρακμής. "Ο "Αριστόξενος, ο σημαντικότερος θεωρητικός τού 4ου π. χ. αιώνος, έννοιωσε τόσο βαθειά τόν έπισομό τής τέχνης και λυπόταν τόσο κατάκαρδα, που διηγούνται ότι γι' αυτόν τό λόγο δά γελοούσε ποτέ.

"Επειτα ήλθε ή Ρώμη μέ τήν τραχεία ίσχύ της, κί' ή καταστροφική συντελέσθη. "Η μάς, τό πλήθος, έλαβε τήν άπολλωνική ουσία. "Ο βιρτουοζισμός έφερε τήν τέχνη σε γελοίο σημείο.

Κί' έτσι έβουσε σιγά-σιγά κί' ή παράδοσις τής αρχαίας ελληνικής μουσικής. "Όλα έγιναν βάρβαρα. Κάτω από τούς σιδερένιους αέτους τής Ρώμης θάμπασε τό άπολλωνικό φως. Αιώνας δλόκληρους έζησε ή άνθρωπότης στό πνευματικό σκοτάδι.

"Όταν έξέπησαν στήν "Αναγέννηση, τό ελληνικό πνεύμα ζωντανεμένο σάν τό φοίνικα από τήν τέφρα του, ξαναφώτισε μέ ούράνια φεγγαβολή τήν άνθρωπότητα. "Η ελληνική φιλοσοφία, ή ελληνική ποίηση, ή ελληνική

ἀρχιτεκτονική και γλυπτική, έγιναν το φωτερό σύνθη-
του πολιτισμού. Μονάχα ή μουσική σιγοέσθ. Στην έλλη-
νική ἀνάσταση, ή μουσική μόνον ήμεινε θαμμένη για
πάντα.

Κι' έτσι, ενώ ό ευρωπαϊκός πολιτισμός, σέ δίους
τός κλάδους στριζέται στην άρχαία Έλλάδα, μόνο
στη μουσική έχει δικές του ρίζες.

Είναι άξιοσημείωτο πόσο νέα είναι ή τέχνη που
λέγεται μουσική, όπως την έννοούμε σήμερα, άν τη
συγκρίνουμε με τις άλλες τέχνες. Ένώ δηλ. έχουμε καλ-
λιτεχνήματα π.χ. γλυπτικά και αρχιτεκτονικά πολλών
χιλιετηρίδων, που μάς ένθουσιάζουν άκόμα, ενώ έχουμε
ποιήσι δεκάδων αιώνων που μάς συγκινεί, ή μουσική,
που καταλαβαίνουμε κι' έχει κάποια άπήχρησι στην ψυχή
του μοντέρνου ανθρώπου, άριθείμι ήλικία μόλις τριών-
τεσσάρων τό πολύ αιώνων.

Όχι ότι ή μουσική δέν καλλιεργήθηκε στους αιώ-
νες που μεσολάβησαν από την έλληνική αρχαιότητα,
έως τό 16ο αιώνα, όποτε άρχίζει ή άσχη ή νέου καινούρ-
γιας μουσικής, αλλά γιατί όοι έξήσαμε γι' αυτή τη μου-
σική, άν και δέν είναι τόσο χαώδες, όσο για την άρχαία
έλληνική μουσική, έν τούτοις ελάχιστες θετικές γνώσεις
μάς προσφέρει ή Βυζαντινή μουσική, τό Άμβροσιανό
και τό Γρηγοριανό μέλος, ό μεσαιωνικοί τρουβαδού-
ροι, ό γερμανοί *Minnesänger*, ό *Meistersinger*, ό Άγ-
γλοί *Minstrels*, είναι ό κρήκη που συνδέουν, χαλαρά
βραβεία και άόριστα, την άρχαία με τη νέα μουσική.

Παλεύοντας με χίλιες δυσκολίες, και κατακτώντας
βήμα προς βήμα τά μυστήρια της μουσικής γραφής,
της πολυφωνίας, της άρμονίας, πήρε ή μουσική ή μορφή
που μάς είναι τόσο γνώριμη σήμερα. Όσοι δέ
θέλουν να παραδεχθούν ότι ή άρχαία έλληνική μου-
σική χάθηκε για πάντα, παρηγορούνται με την ιδέα
ότι ή παράδοσις της διασωθήκε στη βυζαντινή μουσική,
κι' άκόμα στη ρωμαϊκή έκκλησία. Έκδοχη όχι κι' έντε-
λωσ άπίσθη. Τό μόνο βυσσάρεστο είναι ότι δέν έχουμε
καμιά βεβαίωσι τάς άκριβός έκτελούσαν την βυ-
ζαντινή μουσική. Είναι ένα πρόβλημα που ή μουσική
έπιστημη τό μελετάει άκόμα χωρίς νύχη βρει τη λύσι
του. Πάντως είναι γνωστή από διάφορα συγγράματα
ή πάλν των πατέρων της έκκλησιαστικής άποψής και κατά
της μουσικής. Δύο ρεύματα, δύο αντίθετες αντίληψεις και
στην άρχαία χριστιανική έκκλησία και στη βυζαντινή
και στη ρωμαϊκή. Οι μόν ύπεστηρίζαν ότι ή μουσική
βοηθεί στην άνύψωσι της ψυχής, είναι θεία γλώσσα
που ταιριάζει για ν' άποτεινεται κανείς στό Θεό· οι
άλλοι, πιο άσκητικοί, ένόμιζαν πώς ή μουσική θωλώνει
τις αισθήσεις, άποσπών την προσοχή από την πραγματι-
κή λατρεία. Πάντως ό έκκλησιαστικοί συνθέτες της
έποχής εκείνης μάς άφηναν όριστοχρήματα στό είδος
τους: τούς διάφορους ψαλμούς, τούς ήμνους, τά κοντά-
κια, που συγκινούν άκόμα τόσο βαθεία τις ψυχές μας,
παρ' όλη την άτέλη έκτέλεσι τους συνθέσε.

Και στην καθολική έκκλησία· ύπάρχουν όριστοχρη-
γήματα. Τό Άμβροσιανό μέλος και τό Γρηγοριανό μέ-
λος, μ' όλη την τεραστία διαφορά από τη σημερινή
μουσική, διατηρούν για τούς μοντέρνους ανθρώπους τη
μεγαλόκρητη κι' ύποβλητική ύναμι τους. Οι έκκλησια-
στικοί άλλο ήμνοι ήταν όμοφωνικοί, χωρίς ρυθμικές ύ-
ποδείξεις. Ό θυσανθής της χορωδίας εκανόνιζε τό
ρυθμό με τη χειρονομία, διευθύνοντας δηλ. με τό χέρι.

Στάς άρχές του 16ου αιώνου άναφαινεται σιγά-
σιγά ό πρώτες άπόπειρες της πολυφωνίας. Αϊώνες
χρειάστηκαν για να τολμήσουν ό άνθρωποι να τρα-
γουδήσουν συγχρόνως διαφορετικές νότες. Στην άρχή
οέ διάσηματα κανονικά, παράλληλα, κυρίως σέ πέμ-

πτες. Έπειτα έρχεται ή μεγάλη άνακάλυψη της άντι-
θέτου κίνησης της μελωδίας, τό περίφημο *discontinuo*
(γαλλικά *déchant*). Σιγά-σιγά με κόπο συντελείται ή
πρόοδος.

Ένα φωτερό όνομα στό μεσαιωνικό σκοτάδι είναι
ό *Guido d' Arezzo* (άρχάς 11ου αιώνου). Άν ποτέ-
ψουμε την παράδοσι αυτός έφευρε (ή ένοσηματώθηκε)
τη μοντέρνα γραφή της μουσικής, έπάνω σέ μία, δύο,
και τέλος σέ τέσσαρες γραμμές. Τεραστία πρόοδος.
Πρώτον, άπλοποίησε σπουδαία. Ός τότε οι νότες έση-
μειώνοντο με γράματα, που τό περιττούριζαν διά-
φορα σημεία (νεύματα) όπως τότελγαν. Αύτά καθωρί-
ζαν άόριστα τό ύψος των φθόγγων. Οι τέσσαρες μαγι-
κές γραμμές του *Guido* (όι άμεσοί πρόγονοι του πεν-
ταγράμμου) ήταν ή πιο άπλη αλλά κι' ή πιο μεγαλειώ-
δης έφεύρεση, που άνοιξε τό δρόμο της καινούργιας
μουσικής.

Ό *Guido d' Arezzo* έδωσε και την νεώτερη όνομα-
σία των φθόγγων, (*do-re, mi κλπ.*), παίρνοντας τις
άρχικές συλλαβές κάποιου έκκλησιαστικού ήμνου.

Μέ την άπλοποίησι αυτή της γραφής, τό έδαφος
βρέθηκε έλεύθερο για καινούργια πρόοδο.

Μιά φυσική συνέπεια της πολυφωνίας ήταν ό άκρι-
βής καθορισμός του ρυθμού. Όταν τραγουδούσαν ή
εκαίζαν τις ίδιες νότες, ήταν εύκολο να διατηρούν τόν
έσωτερικό μόνο ρυθμό. Από τη στιγμή όμως που άρ-
χισε ή πολυφωνία, γίνεται έπιτακτική ή άνάγκη του
άκριβούς καθορισμού της διαρκείας των φθόγγων. Έ-
χομη τη εμετρημένη μουσική (*Musica mensuralis*). Πάν-
τως, ή μαγική παντοδύναμη γραμμούλα που χωρίζει τά
μέτρα, είναι άκόμα πιο καινούργια έφεύρεση, άφο-
ύ χρησιμοποιήθηκε μόλις στό τέλος του 16ου ή στας
άρχές του 17ου αιώνου. Άπό τόν 13ον αιώνα έως τόν
16ο, ή άξία των φθόγγων είναι μόν καθωρισμένη, αλλά
μέτρα δέν χωρίζονται.

Άπό τόν 13ο λοιπόν αιώνα, ή μουσική άρχίζει να
παίρνει κάπως τη σύγχρονη μορφή της. Πεντάγραμμο,
όριστός άξίας φθόγγων, πολυφωνία.

Ό μουσική καλλιεργείται κυρίως στις έκκλησίες
τά χρόνια αυτά. Άλλά μία δροσερή λαϊκή πνοή άρχί-
ζει να φυσάει σιγά-σιγά τό ζωόνιο της άέρσις. Τά
χρόνια αυτά που ή έκκλησιαστική μουσική άρχίζει τη
γιγαντομαχία για την κατάκτησι της πολυφωνίας, άκ-
μάζουν ό τη Γαλλία ό περίφημο περιπλανώμενοι μου-
σικοί, ό τρουβαδουροι και στη Γερμανία οι *Minne-
sänger*, ό ιππότες-τραγουδιστές. Με τις λύρες τους
γυρίζουν τά παλάτια ό πρώτοι, άμοιβονται πλουσιο-
πάροχα κι' έξυμνούν τ' άνδραγαθήματα των ήρώων
και την άγάπη των ήραϊων πυργεοποιώνων. Πολλές
φορές ό πουσαδουροι είναι μόνον ποιητές. Τότε
παίρνουν μαζί τους μουσικούς που όνομάζονται *me-
nestrrels*, ή άγγλικά *minstrels*. Οι *Minnesänger* (τραγου-
δισται της άγάπης από την γερμανική λέξι *Minne*
που σημαίνει ύψηλη άγάπη) ήταν εύγενείς συνήθως που λά-
βαιναν μέρος σέ ποιητικούς διαγωνισμούς στό γερμα-
νικά παλάτια, έξυμνώντας ως έπί τό πλείστον τόν βα-
νικό ήρωτα. Μετά έρχονται στη Γερμανία ό *Meister-
singer* (οι Άρχιτραγουδιστές) που άποθεώθηκαν από
τό Βάγκνερ. Άγαθοί έπαγγελματίες, καλλιεργούσαν
φανατικά τη μουσική άλλα πνιγνυονταν στός κανόνες.

Άφ' ενός ή έκκλησιαστική μουσική, άφ' έτέρου τά
τραγούδια ό *Troubadours*, ό *Minstrels*, ό *Minnesän-
ger*, κι' ό *Meistersinger*, αυτά είναι τά δύο ρεύματα
που ένώθηκαν και δημιούργησαν την ευρωπαϊκή μου-
σική. Τό 15ο αιώνα άρχίζουν να καλλιεργούν τεχνικά

τό τραγουδι. Ή τελειότερα μορφή τραγουδιού της εποχής εκείνης είναι το **Madrigal**. Το λαϊκό τραγουδι άρχίζει ν' άποκτά όλο και περισσότερα δικαιώματα. Το **madrigal** προσπαθεί νά συμβιβάση τό λαϊκό πνεύμα μέ τή σοφή τεχνική.

Άλλά όλες αυτές οι προσπάθειες ώχριοϋν έμπρός στην έπιβλητική έργασία των Φλαμανδών μουσουργών που άκμάζουν τό 15ο και 16ο αιώνα. Ή δυναστεία της τέχνης βρίσκεται στις Κάτω Χώρες αυτή τήν εποχή. Οι Φλαμανδοί καλλιεργούν μ' ένθουσιασμό τήν πολυφωνία, τή φέρνουν σ' άφάνταστη τελειότητα. Τα έργα τους είναι γραμμένα γιά πολυφωνικά σύνολα. Δέν άναφέρω τά όνόματα των πρώτων αυτών Ιερουργών της τέχνης, γιατί σκοπός μου είναι, καθώς έξήγησα προηγουμένως, νά δώσω μόνον μία γενική εικόνα της μουσικής εξέλιξης, και ν' άρχίσω μέ τό Μπάχ.

"Ένα όνομα φωτεινό θ' άναφέρω μόνο που λάμπει στό μουσικό στερώμα" τ' όνομα **Palestrina**. Ένάμισυ αιώνα έμειναν οι Κάτω Χώρες τό κέντρο της μουσικής ανάπτυξης, κι' έπειτα ή μόδα πέταξε σέ πύο γελαστός όρίζοντας. Κάτω από τό γαλανό οϋρανό της Ιταλίας άρχισε μία κοσμογονία. Στην άρχή στη Βενετία, έπειτα στη Ρώμη. Όταν άνέβηκε στον Παπικό θρόνο ό περίφημος φιλότεχνος Πάπας Σιξτός ό 4ος, ό Ιδρυτής της χορωδίας Σιξτίνα, που ύφίσταται ώς σήμερα, όλες οι τέχνες καλλιεργήθηκαν μέ πρωτοφανή ένθουσιασμό. Κυρίως ή έκκλησιαστική μουσική. Τ' ώραιότερο λουλουδιό σ' αυτή τή ρωμαϊκή όνοιξη είναι ό **Palestrina**.

Τά έκκλησιαστικά του έργα. οι λειτουργίες, τά μωτέττα, οι θρήνοι, τά όρατόρια, είναι άριστοϋρήματα που συγκινούν άκόμα τις καρδιές των πιστών. Ή πολυφωνία δέν έχε πιά μυστικά γι' αυτόν τόν έμπνευσ-

μένο δημιουργό. "Όλα τά έργα του είναι γραμμένα **a capella**, δηλ, γιά πολυφωνική χορωδία χωρίς συνοδεία όργάνων.

Τήν ίδια εποχή ήκμαζε στις Κάτω Χώρες ό "Όρλάνδος Λάσος (**Orlando di Lasso**), ό τελευταίος τών ένδόξων Φλαμανδών, ό Βέλγος "Όρφεύς όπως τόν άνόμαζαν. Καλλιέργησε κι' αυτός έντατικά τήν πολυφωνική έκκλησιαστική μουσική, άλλα έγραψε και πολλά τραγουδία, κυρίως **madrigals**.

Μέ τό 17ο αιώνα ζυγώνομε τήν εποχή που άρχίζει νά μάς ένδιαφέρη πύο πολύ.

Και γιά νά συνοψίσουμε τή σύντομη αυτή μελέτη έπαναλαμβάνομε : ότι ξερόμε γιά τή μουσική τών άρχαίων λαών είναι σχεδόν χαώδες. Οι θεωρίες τους, που έχουν διασωθή, δέ μπορούν νά μάς φωτίσουν άρκετά χωρίς τά ζωντανά παραδείγματα. Τό άγνωρόσιμα της αύτης της μοντέρνας μουσικής τδχομε στό 10ο αιώνα. Πρώτο φωτεινό όνομα, ό **Guido d' Arezzo**, ό έφευρέτης της μοντέρνας μουσικής γραφής και της καινούργιας όνομασίας τών φθόγγων.

Άπό τό 10ο αιώνα άρχίζει ό άνθρωπος, μέ χίλιες δυσκολίες, ν' άνακαλύπτει τήν πολυφωνία. Δύο περίφημες σχολές, ή φλαμανδική κι' ή Ιταλική, φέρνουν τήν πολυφωνία στην τελειότητα. Πύο ταπεινό, άλλα γεμάτο νεανικούς χυμούς, καλλιεργείται συγχρόνως τό λαϊκό τραγουδι. Οι μουσουργοί κατενίκησαν όλες σχεδόν τις τεχνικές δυσκολίες. Άλλά τό κυριότερο, δέν τό κατόρθωσαν έκόμα. Ή μουσική τους, πνιγμένη στους κανόνες και τό φόρτο της πολυφωνίας, δέν κατορθώνει νά εκπληρώση τόν κύριο σκοπό της τέχνης. Δέν έκφράζει τά συναίσθήματα τού άνθρώπου, τού άτόμου.

Σιγά-σιγά όμως οι καλλιτέχνες πέτυχαν, στην "Αναγέννηση, νά έμπνήσουν στους νεκρούς τύπους τά ζωντανά συναίσθήματα της ψυχής.